

**Aristoteles'in 'İlk Muharrik'i İle Leibniz'in 'Yeter Neden'inin
Mukayesesi^a**

OKAN BAĞCI^b

Öz

Hem Aristoteles hem de Leibniz, kozmolojik delillere katkı sağlamış filozoflardır. Onların delillerini diğer kozmolojik delil formlarından ayıran ise, Tanrı'nın varlığını ispatlamaya çalışırken evrenin sonsuzluğunun veya ezeliğinin imkânını reddetmemeleridir. Ancak, sonsuz bir serinin başlangıcında bir 'ilk muharrik' veya bir 'yeter neden'in mevcudiyetini varsaymak ilk başta çelişik görünmektedir.

Bu çalışma, yukarıda bahsi geçen çelişkiye odaklanmayı ve Leibniz'in 'yeter neden'i ile Aristoteles'in 'ilk muharrik'i arasındaki benzerliklerle beraber farkları da incelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Aristoteles, Leibniz, İlk Muharrik, Yeter Neden

Comparison of Aristotle's First Mover and Leibniz's Sufficient

Reason

Abstract

Both Aristotle and Leibniz are among those philosophers who contributed to the cosmological arguments. What makes their arguments different from other forms of the cosmological arguments is that they don't refuse the possibility of infinity or eternity of the universe while they are trying to prove the existence of God. However, assuming the presence of a 'first mover' or a 'sufficient reason' in the beginning of an infinite series seems, at first, contradictory.

^a Bu makale, Prof. Dr. Ruhattin Yazoğlu yönetiminde hazırlanmış olan *Felsefi Düşüncede Kozmolojik Deliller Açısından Tanrı-Zaman İlişkisi* adlı doktora tezinden üretilmiştir.

^b Yrd. Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü [okan_bagci@hotmail.com]

This study aims to focus on the contradiction mentioned above and study the differences along with the similarities between Leibniz's sufficient reason and Aristotle's first mover.

Key Words: Aristotle, Leibniz, First Mover, Sufficient Reason

Giriş

Felsefe tarihi boyunca, Tanrı'nın varlığını ispatlamak için çok yaygın olarak kullanılmış olan kozmolojik deliller genel olarak evrenin varlığından yola çıkarak, bir ilk sebep, ilk muharrık, zorunlu varlık veya yeter neden olmaksızın evrenin var olmasının mümkün olamayacağını kanıtlamaya çalışmıştır.¹

Bu delilleri kullanan filozoflar arasında Aristoteles (MÖ 384-322) delilin ilk örneklerinden birisini geliştirdiği için²; Leibniz (1646-1716) ise delile yeter neden ilkesiyle birlikte yeni bir yaklaşım kazandırdığı için önemli bir yere sahiptir.³

Ayrıca, kozmolojik delilleri savunan düşünürler genellikle gerçek bir sonsuzluğun imkânını reddederken Aristoteles sonsuzluğun mümkün olduğunu savunmuş, Leibniz ise bu konuda herhangi bir itiraz ileri sürmemiştir. Bu bağlamda, her iki düşünürün kozmolojik delilleri sonucunda varlığını ispatlamaya çalıştıkları ilk muharrık ve yeter neden arasında bir benzerlik olması gerektiği açıktır. Öte yandan, Aristoteles ve Leibniz'in ilk muharrık ve yeter neden ile kastettiklerinin aynı varlık olduğunu söylemek oldukça güçtür.

İlk Muharrık - Yeter Neden

Aristoteles, Tanrı'nın varlığına dair kozmolojik delilini oluştururken, hareketin var olmasını temel kabul etmektedir. Aristoteles'e göre, hareket eden her varlık kendisine hareket veren bir şeye muhtaçtır. Üstelik bu, kendisi dışında bir varlık olmak durumundadır.⁴

¹ Tuncay İmamoğlu, Ruhattin Yazoğlu, Vahdettin Başcı, *Din Felsefesi*, Eser Basın Yayın Matbaacılık, Erzurum 2016.

² David Ross, *Aristotle*, Routledge, London 1995.

³ William Lane Craig, *The Cosmological Argument from Plato to Leibniz*, Wipf and Stock Publishers, Oregon 2001, s. 257.

⁴ Aristotle, "Physica", W. D. Ross (Ed.), *The Works of Aristotle (Volume II)*, Oxford University Press, London 1930, s. 241^b.

Bu durumda, hareket eden her varlığın kendisi dışında bir varlıktan hareket alması gerektiği kabul edilecek olursa, bu kez hareketi veren ikinci varlığın da hareketini alacağı bir üçüncü varlığa ihtiyaç duyacağı açıktır. Aristoteles, böyle bir durumun mümkün olmayacağını, yani sonsuz bir hareket eden ve hareket ettiren varlıklar serisinin söz konusu olamayacağını, dolayısıyla bir ilk hareket ettiren varlığın (ilk muharrik) bulunması gerektiğini savunmaktadır.⁵ Elbette ki, Aristoteles'in muhal gördüğü sonsuzluğun hareketin kendisiyle ilgili değil, hareket ettiren varlıklar serisiyle ilgili olduğu unutulmamalıdır.

Burada bahsedilen durumun bir tenakuz içerdiği ilk bakışta fark edilebilir. Yani, Aristoteles'in bir yandan hareketin sonsuz olduğunu savunması, öte yandan ise bir 'ilk muharrik'in varlığını zorunlu görmesi açıklanmaya muhtaç bir durumdur. Bu hususu açıklığa kavuşturabilmek için öncelikle Aristoteles'in, hareketin ezeli olduğuna dair neler söylediğine bakmak faydalı olacaktır.

Aristoteles bu noktada hareketin değişim olduğunu, dolayısıyla hareket eden bir şeyin değişebilen bir varlık olması gerektiğini savunmaktadır.⁶ Bu yüzden de, hareketin gerçekleşebilmesinin tek şartının bir sebebin varlığı olduğunu savunmak bir hayli güçtür. Yani, hareketin gerçekleşebilmesi için hareket ettiren bir varlığın yanı sıra, hareket etme kabiliyetine sahip bir varlığın da mevcudiyeti şarttır. Örneğin, kırmak bir harekettir, ancak kırma hareketinin gerçekleşebilmesi için kıran bir şeyin varlığı yeterli değildir. Kırma sürecinin öncesinde, kıran şeyle birlikte kırılma kabiliyetine sahip diğer bir şeyin de var olması gerekir. Bu durumda, hareket etme kabiliyetine sahip varlıklar ya ezeli olmalı, ya da hareket etme sürecinden önce yokluktan varlığa geçmelidir. Yok iken var olmak da bir hareket olduğuna göre, ilk olduğu varsayılan hareketten önce de bir hareket olmalıdır. Aristoteles bu konuda şöyle düşünmektedir: “... Öyleyse ilkten önce bir değişim süreci olacaktır.”⁷ Bu ise, hareketin ezeli olmasını gerekli kılar.

Aristoteles ayrıca, hareketin ezeli olduğunu savunurken 'zaman' kavramını da kullanmaktadır. Bunu yaparken, varlığını hareketin varlığı ile

⁵ Aristotle, “Physica”, s. 242^a.

⁶ Aristotle, “Physica”, s. 251^a.

⁷ Aristotle, “Physica”, s. 251^b.

birlikte değerlendirdiği zamanın sonsuz olduğunu kanıtlayarak, aynı şekilde hareketin de sonsuz olduğunu ispat etmeye çalışmaktadır.

Aristoteles öncelikle “... *An hem bir başlangıç hem de bir son olduğuna göre, onun her iki tarafında daima zaman olmalıdır.*”⁸ ifadesini kullanarak ‘an’ın geçmişin sonu olmakla kalmayıp, geleceğin de başlangıcı olduğunu ve bu yüzden her iki tarafından da zaman tarafından kuşatılmış olması gerektiğini savunmaktadır.

Aristoteles, zamanla ilgili bu yaklaşımına ek olarak iki kavram üzerinde daha durmaktadır. Ona göre, zaman olmaksızın ‘önce’ ve ‘sonra’ kavramlarının varlığı izah edilemez.⁹ Bu yüzden, ‘herhangi bir şeyden önce zaman yoktu’ veya ‘zamandan önce zaman yoktu’ demek bir çelişki içermektedir. Zira zamanın olmadığı yerde ‘önce’ olamayacağı için, zamanın ve dolayısıyla hareketin ezeli olması zarurî görünmektedir.

Delilin sonraki aşamasında, hareket eden varlıkların hareket ettirilmiş olmalarının kaçınılmaz olduğunu savunan Aristoteles, hareket eden ilk şey için iki seçenek üzerinde durmaktadır: Bu varlık hareketini ya hareket etmeyen bir varlıktan, ya da kendisinden almış olmalıdır.¹⁰

Aristoteles, bir şeyin kendisini hareket ettirmiş olabileceği fikrine karşı çıkmakta ve bir varlığın, aynı değişime aynı anda hem maruz kalmasının hem de o değişimin sebebi olmasının mümkün olmadığını, çünkü bunun aynı anda (aynı şeyi) hem öğretiyor, hem de öğreniyor olmak anlamına geldiğini savunmaktadır.¹¹

Böylece geriye ilk muharrik ile ilgili tek seçenek kalmaktadır: İlk hareket eden varlığa hareket veren varlık hareket ettirilmemiş olmalıdır.¹²

Aristoteles böylece hareketin var olmasından yola çıkarak varlıkların kendilerini hareket ettirmelerinin mümkün olmadığını, bu yüzden bir ilk hareket ettirenin var olmasının zorunlu olduğunu ve ilk muharrik diye tanımladığı varlığın kendisinin ise hareket ettirilmemiş olması gerektiğini savunmaktadır. Aristoteles’e göre ilk muharrik, hareket ettirilmemiş olmasının yanında *tek* ve *sonsuz* (*ezeli-ebedi*) olmalıdır.

⁸ Aristotle, “Physica”, s. 251^b.

⁹ Aristotle, “Physica”, s. 251^b.

¹⁰ Aristotle, “Physica”, s. 256^b-257^a.

¹¹ Aristotle, “Physica”, s. 257^b.

¹² Aristotle, “Physica”, s. 258^b.

Aristoteles'in bu düşüncesinin temeli gayet açıktır. Sonsuz olduğunu savunduğu hareketin sebebinin de sonsuz olması gerekir. Benzer şekilde, hareket, sürekli ve kesintisiz ya da ardışık olmak üzere iki şekilde olabilir. Sonsuz olduğu savunulduğuna göre, hareketin sürekli ve kesintisiz olması, yani *bir* olması gerekir. O halde, *bir* olan hareketin sebebinin de *tek* olması gerekir.¹³

Bu noktada Aristoteles'in potansiyel ve gerçek varlık ayrımına değinmekte yarar vardır. Aristoteles'e göre potansiyel olarak var olan ile gerçekten var olan aynı şey değildir. "Varlıklar özleri bakımından farklıdır ve potansiyel olarak var olanın var olmaması da mümkündür" düşüncesinden yola çıkan Aristoteles, ilk muharrik için potansiyelliğin mümkün olamayacağını, onun özü itibarıyla gerçek olması gerektiğini ve sonsuzluk söz konusu olduğuna göre, ilk muharrikin maddesiz olması gerektiğini savunmaktadır.¹⁴

Aristoteles'in savunmuş olduğu kozmolojik formdaki delil sonucunda varlığını kanıtlamaya çalıştığı 'ilk muharrik' ile ilgili düşüncelerine yer verdiğimizize göre, Leibniz'in savunduğu 'yeter neden' düşüncesini inceleyerek devam edebiliriz.

Leibniz'in savunduğu kozmolojik delil, diğer kozmolojik delil formlarından farklı olarak, gerçekleşmiş bir sonsuzluğun imkânsızlığı, dolayısıyla sonsuz sayıda sebebin var olamayacağı düşüncesiyle hareket etmez.¹⁵ Yani, evren ezeli olsa da, bu onun 'neden' var olduğunu açıklamaya yetmez çünkü bir şeyin ne kadar süredir var olduğunu söylemek onun neden var olduğuna dair bir fikir vermekten uzaktır. Bu tür açıklamalar, 'Evren neden ezelden beri yok değil de var?' sorusu karşısında tatmin edici olamayacaktır.¹⁶

Leibniz'in yeter neden ilkesi ile ilgili düşüncelerine yer vermeden önce bu ilkeyi bir örnekle açıklayalım:

¹³ Aristotle, "Physica", s. 259^a.

¹⁴ Aristotle, "Metaphysica", W. D. Ross (Ed.), *The Works of Aristotle (Volume VIII)*, Oxford University Press, London 1928, s. 1071^b.

¹⁵ Ruhattin Yazoğlu, *Leibniz'de Tanrı ve Ahlâk*, Yeni Zamanlar Yayınları, İstanbul 2005.

¹⁶ Richard Taylor, "A Contemporary Version of the Cosmological Argument", Michael Peterson, William Hasker, Bruce Reichenbach, David Basinger (Ed.), *Philosophy of Religion: Selected Readings* (ss. 167-176), Oxford University Press, New York 1996, s. 171.

Her gün evinize gittiğinizde muhtemelen aynı şeyleri görüyorsunuzdur; eşyalar, duvarlar, aksesuarlar vb. Bir akşam evinize gittiğinizde oturma odanızın tam ortasında camdan yapılmış ve neredeyse odayı kaplayacak büyüklükte bir cisim gördüğünüzü varsayın. Bu durumda evinizdeki diğer eşyaları gördüğünüzde gösterdiğinizden farklı bir tepki vermez misiniz? Hatta muhtemelen diğer eşyaları görünce herhangi bir tepki dahi vermiyorsunuzdur. Oysa şimdi durum farklıdır. Bu kez aklınıza, şaşkınlıktan doğan bir soru gelir: Bu cismin burada ne işi var? Benzer şekilde 'Bu cisim burada neden var?' diye de sorabilirsiniz kendinize. Aslında aynı sorular evdeki diğer eşyalar için, ev için, kendiniz için ve nihayet evren için de sorabilirsiniz, ancak galiba alışkanlıklar bizi bu yönde düşünmekten alıkoymuyor. Her neyse, sonuçta o cismin oturma odanızın orta yerinde olmasının bir nedeni olmalıdır. Peki, daha önceki günlerde kendinize 'Neden oturma odamın ortasında camdan yapılmış kocaman bir cisim yok?' diye sorduğunuz olmuş mudur? Muhtemelen sormamışsınızdır ama sormuş olsaydınız bile bu sorunun cevabı çok basit olurdu: Neden olsun ki? Acaba benzer şekilde bir şeyin neden var olduğu sorusuna da 'Neden olmasın?' şeklinde karşılık verilebilir mi? Elbette ki böyle bir cevap asla tatmin edici olmayacaktır.

Taylor da yukarıdakine benzer bir örnek verir ve yokluğu bir açıklamaya muhtaç olmayan her şeyin varlığının bir nedene ihtiyaç duyduğunu savunur.¹⁷ Leibniz de bir durumun, neden başka türlü değil de böyle olduğunu açıklayan bir yeter neden olmadıkça, gerçek veya var olamayacağını savunmaktadır.¹⁸

Leibniz bu konuda şöyle demektedir: '*... Hiçbir şey yerine niçin bir şey var?*' ... Zira 'hiçbir şey' 'bir şey'den daha basit ve kolaydır. Dahası, şeylerin var olmak zorunda oldukları farz edildiğinde, onların niçin başka türlü değil de oldukları gibi olduklarına dair bir nedenin ortaya konulması mümkün olmalıdır.'¹⁹

¹⁷ Taylor, a.g.e., s.168.

¹⁸ Gottfried Wilhelm Leibniz, "The Monadology", Leroy E. Loemker (Trans. and Ed.), *Philosophical Papers and Letters* (ss. 643-653), Kluwer Academic Publishers, Dordrecht 1989.

¹⁹ Gottfried Wilhelm Leibniz, "The Principles of Nature and of Grace, Based on Reason", Leroy E. Loemker (Trans. and Ed.), *Philosophical Papers and Letters* (ss. 636-642), Kluwer Academic Publishers, Dordrecht 1989, s. 639.

Açıkça görülüyor ki, Leibniz'e göre yokluk varlıktan daha kolay olduğu halde bir şeylerin var olmasının bir nedene ihtiyacı vardır. Üstelik herhangi bir şeyin neden var olduğu sorgulanmasa dahi neden başka türlü değil de böyle oldukları da bir açıklamaya muhtaçtır.

Leibniz, yeter neden ilkesi ile ilgili düşüncelerinden bu çalışma açısından en önemli olanını ise şu şekilde ifade etmektedir:

“... Geometrinin unsurları üzerine bir kitabın ezeli-ebedi olduğunu ve diğerlerinin ardı ardına ondan kopyalandığını varsayın. Açıkta ki, mevcut kitabın açıklamasını onun modeli olan kitap ile yapabilmemize rağmen, yine de, herhangi bir sayıda kitabın olduğunu varsayarak onlar için tatmin edici bir nedene asla ulaşamayız. Çünkü böyle kitapların tüm zaman boyunca niçin var olduklarını, yani kitapların niçin var olduklarını ve niçin böyle yazıldıklarını daima merak edebiliriz. Kitaplar için doğru olan, dünyanın farklı durumları için de doğrudur, çünkü belli dönüşüm yasalarına rağmen, sonraki bir durum belli bir şekilde öncekinin sadece bir kopyasıdır ve hangi önceki duruma giderseniz gidin niçin gerçekten bir dünyanın var olduğuna ve niçin böyle bir dünya olduğuna dair tam bir neden bulamayacaksınız. Zira dünyanın ezeli-ebedi olduğunu düşünseniz bile, yine de varsaydığınız, bir durumlar silsilesinden başka bir şey olmadığından, onlar için bir şekilde onların hiçbirisinde bir yeter neden bulamadığınızdan ve onlar, sayıları kaç olursa olsun, kendileri için bir neden ortaya koymakta sana yardım etmediğinden, nedenin bir başka yerde aranması gerektiği açıktır.”²⁰

Bu açıklamanın en önemli yanı, Leibniz'in sonsuzluk ve evrenin ezeliği ile ilgili olarak ortaya koyduğu düşünceleridir. Kısaca açacak olursak, Leibniz evrenin ezeli olup olmasını yeter neden ilkesinden bağımsız değerlendirmektedir. Yani, evrenin ezeli olduğu kabul edildiğinde dahi, söz konusu ezeli evrenin ‘neden var olduğu’ hâlâ açıklanmaya muhtaçtır.²¹ Bir başka ifadeyle, verdiği örnekten de anlaşılacağı üzere, Leibniz için sonsuz sayıda sebebin var olması belki şu an mevcut olan bir

²⁰ Gottfried Wilhelm Leibniz, “On the Ultimate Origin of Things”, George Martin Duncan (Trans. and Ed.), *The Philosophical Works of Leibnitz* (ss. 100-106), Tuttle, Morehouse & Taylor, New Haven 1890, s. 100.

²¹ Ruhattin Yazoğlu (Derleyen ve Çeviren), *Din ve Felsefe Üzerine Yazılar*, Yeni Zamanlar Yayınları, İstanbul 2005.

varlığın sebeplilik bakımından açıklanmasını sağlayabilir. Ancak, sonsuz sayıda sebep bulduğu bir serinin toplamda 'neden' var olduğu başka bir meseledir.

Leibniz'in savunduğu yeter neden ilkesine de değindiğimize göre, ilk muharrik ile yeter neden arasındaki fark ve benzerliği ele alabiliriz.

Aristoteles'in savunduğu delil formunda en dikkat çekici nokta şudur: Bir yandan hareketin *sonsuzluğundan* söz edilirken nasıl oluyor da öte yandan bir *ilk varlıktan* bahsedilebiliyor? Sonsuz bir seride bir ilk olabilir mi? Benzer şekilde, Leibniz de sebeplerin ve evrenin sonsuz olmasına itiraz etmediği halde niçin bir 'yeter neden' e ihtiyaç duymaktadır.

Aristoteles gerçekten hem bir sonsuzluktan, hem de bir ilk varlıktan söz etmektedir. Hatta bunu aynı delil içerisinde yapmaktadır. Peki, burada bir tenakuz yok mu? Aslında yok, çünkü Aristoteles bir ilk hareket ettiren veya ilk varlık fikrini sonsuz kabul ettiği hareket eden ve ettiren varlıklar silsilesinin başına koymamaktadır. Yani onun bahsettiği, hiyerarşik olarak sıralı varlıklardan oluşan bir sonsuzluk değildir.

Aristoteles aslında ilk hareket ettiren varlığı sonsuz kabul ettiği hareket ve bunun için gerekli olan serinin *içinde* değil *dışında* yer alan bir sebep olarak görmektedir. Bu kez de akla şu soru gelebilir: O halde Aristoteles yeter neden ilkesini mi savunmaktadır?

Aynı şekilde, yeter neden ilkesine dayanan kozmolojik delil formunda da tıpkı Aristoteles'inkinde de olduğu gibi sonsuzluğun mümkün olup olmaması önem taşımaz. Önemli olan, sonsuzluğu kabul edilse dahi, tüm bu olay veya varlıkların bir nedene muhtaç olmalarıdır.

Gerçekten de Aristoteles'in ortaya koymuş olduğu delil formu ile yeter neden ilkesi arasında ciddi bir benzerlik vardır. Ancak, bu ikisinin arasındaki fark da en az o kadar ciddidir: Yeter neden ilkesi varlığın *nedeni*, Aristoteles ise hareketin *sebebini* söz konusu etmektedir.²² Ancak, bu meselenin birisinin bir sebep diğerinin ise bir neden aramakta olduğunu söylemekle anlaşılması mümkün görünmemektedir. Bunun sebebi kısmen de olsa Türkçede 'sebeb' ve 'neden' kelimelerin çoğunlukla birbirlerinin yerine kullanılabilmesinden kaynaklanmaktadır. Biz bu kullanımın doğru veya

²² Joseph Owens, *The Doctrine of Being in the Aristotelian 'Metaphysics'*, Pontifical Institute of Medieval Studies, Toronto 1978, s. 211.

yanlış olması konusuna girmeden, bir durum tespiti yapmakla yetinip bu iki terimin anlamları üzerinde duralım.

İngilizcedeki *reason* ve *cause* kelimelerinin karşılıklarını bizim sırasıyla *neden* ve *sebebe* olarak kabul ettiğimizi söyleyerek işe koyulalım. Bu sebeple de Yeter Sebep İlkesi yerine Yeter Neden İlkesi (Principle of Sufficient Reason) ifadesini kullanmayı tercih ediyoruz. Peki, bu iki kavram arasındaki fark tam olarak nedir? Özetle söyleyecek olursak neden, bir eylemin rasyonelleştirilmesi ve onu gerçekleştirenin motivasyonunu gösteren soyut şeyler iken, sebebe ise bir olayın gerçekleşmesini sağlayan durum, koşul ve varlık gibi somut şeyleri ifade eder.²³

Bu farkı şöyle bir örnek ile açıklamak mümkündür: Karanlık bir odaya giren bir adamın, odayı aydınlatmak için bir mum yaktığını ve bunu bir kibrit kullanarak gerçekleştirdiğini düşünelim. Bu durumda mumun yanmasının *nedeni* odanın aydınlatılmak istenmesi, *sebebi* ise yanan kibritin sıcaklığıdır. Ayrıca belirtmek gerekir ki, daha dar veya daha kapsamlı düşünüldüğünde zikredilen sebebe ve neden değişebilir. Örneğin, ‘neden, odanın içinin görülmesinin istenmesidir’ denmesi de bir şeyi değiştirmeyecektir.

Kısacası, yeter neden ilkesinin kullandığı ana soru ‘niçin’ diye başlarken, Aristoteles ‘ne’ diye başlayan bir soru sormaktadır.

Sonuç

Hem Aristoteles, hem de Leibniz evrenin varlığını açıklarken onun ezeli olduğunu kabul ettikleri veya en azından buna itiraz etmedikleri halde, bu var oluşun ardında bir neden/sebebe ararken akıllara ‘Nasıl oluyor da ezelden beri var olan bir şeyin *öncesine* bir neden veya sebebe koyabiliyorlar?’ şeklinde bir soru getirmektedirler. Hareket ile ilk muharrrik veya evren ile yeter neden aynı düzlemde düşünüldüğü sürece bu meselenin tam olarak anlaşılması mümkün görünmemektedir. Oysa her iki filozof da bahsi geçen neden veya sebebe bir varlıklar silsilesinin başında değil, *dışında* aramaktadır.

²³ Donald Davidson, “Actions, Reasons, and Causes”, *Journal of Philosophy*, 60 (23), 1963, ss. 685-700.

Böylece, Aristoteles ve Leibniz'in savunduğu delillerin, klasik kozmolojik delillerde olduğu gibi "sıralı sebepler" ve onların başındaki bir "ilk sebep" fikrinden bahsetmediklerini söylemek mümkündür. Onlara göre sonsuz sayıda sebeplerden bahsedilse bile, bu sebepler zinciri hâlâ zincirin dışındaki bir neden veya muharriki gerektirir.

Aradaki farka gelince, Aristoteles'in ilk muharrik olarak aradığı bir 'sebepler' iken, Leibniz şeylerin var olmasını mümkün kılacak bir yeter 'neden'in peşindedir. Bir başka ifadeyle, Aristoteles ilk muharrik demekle hareketin başlamasının "fail"ini kastetmektedir. Leibniz ise, "yeter neden" ile varlığın bir amacının olması gerektiğine ve bunu sağlayan bir iradeye işaret etmektedir.

Kaynakça

- Aristotle, "Metaphysica", W. D. Ross (Ed.), *The Works of Aristotle (Volume VIII)*, Oxford University Press, London 1928.
- _____, "Physica", W. D. Ross (Ed.), *The Works of Aristotle (Volume II)*, Oxford University Press, London 1930.
- Craig, William Lane, *The Cosmological Argument from Plato to Leibniz*, Wipf and Stock Publishers, Oregon 2001.
- Davidson, Donald, "Actions, Reasons, and Causes", *Journal of Philosophy*, 60 (23), 1963.
- İmamoğlu, Tuncay, Yazoğlu, Ruhattin, Başcı, Vahdettin, *Din Felsefesi*, Eser Basın Yayın Matbaacılık, Erzurum 2016.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm, "The Monadology", Leroy E. Loemker (Trans. and Ed.), *Philosophical Papers and Letters* (ss. 643-653), Kluwer Academic Publishers, Dordrecht 1989.
- _____, "On the Ultimate Origin of Things", George Martin Duncan (Trans. and Ed.), *The Philosophical Works of Leibnitz* (ss. 100-106), Tuttle, Morehouse & Taylor, New Haven 1890.
- _____, "The Principles of Nature and of Grace, Based on Reason", Leroy E. Loemker (Trans. and Ed.), *Philosophical Papers and Letters* (ss. 636-642), Kluwer Academic Publishers, Dordrecht 1989.
- Owens, Joseph, *The Doctrine of Being in the Aristotelian 'Metaphysics'*, Pontifical Institute of Medieval Studies, Toronto 1978.

Ross, David, *Aristotle*, Routledge, London 1995.

Taylor, Richard, “A Contemporary Version of the Cosmological Argument”, Michael Peterson, William Hasker, Bruce Reichenbach, David Basinger (Ed.), *Philosophy of Religion: Selected Readings* (ss. 167-176), Oxford University Press, New York 1996.

Yazoğlu, Ruhattin (Derleyen ve Çeviren), *Din ve Felsefe Üzerine Yazılar*, Yeni Zamanlar Yayınları, İstanbul 2005.

_____, *Leibniz’de Tanrı ve Ahlâk*, Yeni Zamanlar Yayınları, İstanbul 2005.